

Abdülkâdir-i Merâgî'nin Günümüze Ulaşamayan Eserleri

The Extant Unreached Works of Abd al-Qadir Maraghi to Our Time

Ubeydullah Sezikli¹ , Seyid Muhammed Taki Hüseyin²

öz

Tarih boyunca ilmi değeri yüksek birçok kıymetli kitap veya eser kaybolmuştur. Bunların bir kısmı da mûsikî ilmine aittir. Bu eserler bazen koleksiyonerlerin raflarında gizlenmiştir. Kütüphanelerde bulunan önemli eserler de savaşlar ve sair sebeplerle başka ülkelerin kütüphanelerine intikal ettirilmiş ve gün yüzüne çıkartılmamıştır. Tüm bunların sonucunda ilim dünyası özellikle bu tür tek nüsha olan eserlerden yararlanma imkânını kaybetmiştir. Kaybolan bazı eserlerin isimlerini, müelliflerinin elimizde bulunan diğer eserlerinden ya da eser kaybolmadan önce bu eserleri kullanan diğer müelliflerden öğrenmekteyiz. Kaybolan kitaplarla ilgili buralarda verilen bilgiler bize bu eserleri araştırma ve bilim dünyasını bu eserlerin varlığından haberdar etme fırsatını tanımaktadır. Bu makalede mûsikî nazariyatı açısından önemli eserler kaleme alan Abdülkâdir-i Merâgî'nin (ö. 838/1435) elimizde bulunan *Câmi'u'l-elhân*, *Makâsîdü'l-elhân* ve *Şerh-i Edvâr* isimli eserlerinde, şu an elimizde olmayan *Kenzü'l-elhân*, *Risâle der-Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* ve *Kitâb-ı Lahniyye* hakkında verilen bilgiler mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bunlardan, *Kenzü'l-elhân*, Merâgî'nin kayıp eseri olarak bilinmekte fakat *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* ve *Kitâb-ı Lahniyye* ilim dünyası tarafından bilinmemektedir. Makalede bu eserler hakkında bulunabilen tüm bilgiler müellifin diğer eserlerindeki bilgilerle birleştirilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mûsikîsi, Müzikoloji, Abdülkâdir-i Merâgî, Abdülkâdir-i Merâgî Eserleri, Kenzü'l-elhân

ABSTRACT

Some historically lost literature pertains to musical knowledge. Numerous such texts are no longer extant because private collectors sometimes stored significant original manuscripts on their shelves. In addition, texts were housed in libraries and transferred to overseas libraries during wars, never to be discovered again. Consequently, scientific disciplines could not benefit from such single-copy texts. We know the titles of some forgotten works through references to them in other works by their authors. We also know citations made to them before disappearance. We can utilize the information obtained about lost manuscripts from the extant literature to research such lost works and notify scholars about their existence. Abd al-Qadir Maraghi

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

²Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sivas, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ubeydullah Sezikli (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul,
Türkiye
E-posta: ubeydullahsezikli@hotmail.com

ORCID: U.S. 0000-0001-7312-6737;
S.M.T.H. 0000-0003-2709-2315

Başvuru/Submitted: 14.05.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.08.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
19.08.2023

Kabul/Accepted: 22.08.2023

Atıf/Citation: Sezikli, Ubeydullah, Hüseyin, Seyid Muhammed Taki. Abdülkâdir-i Merâgî'nin Günümüze Ulaşamayan Eserleri. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 863-886.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1297037>

wrote the most important extant texts on musical theory: for example, *Câmi'ü'l-elhân* (Jâmi' al-alhân), *Makâsidü'l-elhân* (Maqâsid al-alhân), and *Şerh-i Edvâr* (Sharh al-Adwâr, a commentary on Şafî al-Dîn al-Urmawî's *Kitâb al-Adwâr*). These texts are still found in libraries and offer information about Maraghi's lost works, including *Kenzü'l-elhân*, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*, and *Kitâb-ı Lahniyye*. The present article attends comparatively to such information. *Kenzü'l-elhân* (Qanz al-alhân) is known as a lost text attributed to Maraghi. However, the scientific community is not even aware of the existence of Maraghi's other lost works, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* and *Kitâb-ı Lahniyye*. This paper combines all available information on these works with evidence obtained from other texts by Maraghi.

Keywords: Turkish Music, Musicology, Abd al-Qadir Maraghi, Works of Abd al-Qadir Maraghi, *Qanz al-alhân*

EXTENDED ABSTRACT

Lost literature represents a predominant problem for scientific communities worldwide. Some of these books pertain to musical knowledge. Abd al-Qadir Maraghi wrote some of the most influential texts on musical theory, including *Câmi'ü'l-elhân* (Jâmi' al-alhân), *Makâsidü'l-elhân* (Maqâsid al-alhân), and *Şerh-i Edvâr* (Sharh al-Adwâr: commentary on the *Kitâb al-Adwâr* of Şafî al-Dîn al-Urmawî). These texts are still housed in libraries and offer information about his other lost works, for instance, *Kenzü'l-elhân*, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*, and *Kitâb-ı Lahniyye*. This article provides a comparative analysis of this information. Among these lost texts, *Kenzü'l-elhân* is known as Maraghi's work. However, the scientific world is not even aware of the existence of Maraghi's other lost texts, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* and *Kitâb-ı Lahniyye*. This paper combines all available intelligence on these works with information acquired from other texts by Maraghi.

Kenzü'l-elhân (Qanz Al-Alhân) represents Maraghi's first lost text. Our knowledge of this work is based on the information Maraghi conveyed in his other extant books, *Câmi'ü'l-elhân* (Jâmi' al-alhân), *Makâsidü'l-elhân* (Maqâsid al-alhân), and *Şerh-i Edvâr* (Sharh al-Adwâr).

Maraghi wrote in *Câmi'ü'l-elhân*, *Makâsidü'l-elhân*, and *Şerh-i Edvâr* that readers should consult *Kenzü'l-elhân* to learn more about certain themes he addressed in these works. Maraghi's transmission of this information allows us an insight into the contents and topics of *Kenzü'l-elhân*.

Câmi'ü'l-elhân is the first of the three extant works by Maraghi. We can infer that *Kenzü'l-elhân* was copyrighted before *Câmi'ü'l-elhân* because the latter alludes to the lost *Kenzü'l-elhân*. Two copies of *Câmi'ü'l-elhân* remain: an original handwritten manuscript dated 808 (1405) and a copy dated 818 (1415). Thus, it is deduced that Maraghi wrote *Kenzü'l-elhân* before 808 (1405), the copyright date of *Câmi'ü'l-elhân*. Maraghi's historical references to *Kenzü'l-elhân* in *Câmi'ü'l-elhân* also allow us to estimate the copyright date of the lost book by informing us of the date after which *Kenzü'l-elhân* was written.

Maraghi mentioned in the famous *nevbet-i müretteb* assembly held a day before Ramadan on 29 Şaban 778 (January 11, 1377) that he could compose a nevbet for each day of the month of Ramadan. Maraghi then composed a total of thirty nevbets in one night, one for each day

of Ramadan. This feat attracted much attention. Maraghi revealed this incident in *Câmi'ü'l-elhân*, stating that he had more comprehensively elucidated the melodies and artistic features of his compositions along with relevant annotations in *Kenzü'l-elhân*. He advised his readers to refer to *Kenzü'l-elhân* to better understand his compositions. This detail enables the conclusion that Maraghi wrote *Kenzü'l-elhân* after 778 (1377). Consequently, *Kenzü'l-elhân* was written between 778 and 808 (1377–1405).

Abd al-Qadir Maraghi's second lost book was essentially on melodies and was titled *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*. Maraghi discussed oud tunes, utilizing the term *istihâb* (اصطحاب) in the fourth section of the fifth chapter of *Câmi'ü'l-elhân*, titled "beş telli ud-i kâmil" (The Perfect Oud with Five Strings). Maraghi asserted that the tunes were labeled *Şedd* by some performers.

After this exposition, Maraghi mentioned that some of the tunes (*Şedd*) played on the oud were common (*ma'hûd* معهود) and some were uncommon (*gayr-i ma'hûd* غير معهود). He further noted that he had recorded all variants of all the tunes in a *Risâle* (booklet) and that anyone could refer to that book, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*.

Therefore, Maraghi elucidated 1001 variants of the aggregate of 2401 uncommon melodies in *Câmi'ü'l-elhân* and elaborated on 1400 variants (2401-1001) of these unusual tunes in the lost *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* and *Kenzü'l-elhân*.

Maraghi's third lost book was titled *Kitâb-ı Lahniyye*. Maraghi alluded to this text as one of his existing works when he was writing *Makâsîdu'l-elhân*, which is the only work that contains a mention of *Kitâb-ı Lahniyye*. However, not all copies of *Makâsîdu'l-elhân* carry this information. The title *Kitâb-ı Lahniyye* is only observed in manuscripts copied from the first version of *Makâsîdu'l-elhân*. Unfortunately, no further information remains on Maraghi's *Kitâb-ı Lahniyye*.

Giriş

Kitap ve belgelerin yazımında kullanılan kâğıtlar, selüloz kökenli olmaları nedeni ile zaman içerisinde biyolojik ve kimyasal etkenlerle tahribata maruz kalabilmektedir. Bunların yanısıra; yanma, nemlenme ve doğal afetler gibi olaylar zaman içerisinde kitap ve belgelerin yok olmasına sebep olmuştur.¹Tarih boyunca yok olan kitapların bir kısmı da mûsikî ilmine aittir. İslâmiyet'in ilk çağlarında Müslümanlar daha çok Kur'an ilimleri ve dinî ilimlerle ilgilenirken, Yunanca, Süryanice, Farsça ve Rumca gibi dillerden Arapçaya yapılan tercümeleciler yoluyla, birçok farklı ilimle de tanıştılar.² Matematik ve felsefe ilimleri arasında yer alan mûsikî üzerine de birçok tercüme yapıldı. İslâmiyet'in ilk çağlarında yazılan Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Egâni*'sinde, İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995?) *el-Fihrist*'inde ve daha sonra İbnü'l-Kıfî'nin (ö. 646/1248) *Târîhu'l-hükemâ*'sında ve İbn Ebû Usaybia'nın (ö. 668/1269) *Uyûnü'l-enbâ*'sı gibi tabakat ve tarih kaynaklarında mûsikî konusunda yazılan pek çok eserin bilgileri kaydedilmişse de bunların ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Mûsikî ilmine dair kaleme alınmış ilk çalışma olarak kabul edilen Ebû Süleymân Yûnus b. Süleymân b. Kürd b. Şehriyâr el-Kâtib el-Fârsî'nin (ö. 135/752 civarı) *Kitâbü'n-nağam* adlı kitabı kayıp ilk eserlerdendir.³ Aruz ilmini sistematik hâle getiren Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) *Cümletü âlâti't-tarab, Kitâbü'l-ikâ'* ve *Kitâbü'n-nağam fi'l-mûsika* başlıklarıyla kaleme aldığı mûsikî eserleri de diğer önemli kayıp eserlerdendir.⁴ Kendi çağının önde gelen mûsikîşinâslarından İshâk b. İbrâhîm b. Mâhân el-Mevsilî er-Râzî'nin (ö. 235/850) de *Kitâbü'l-egâni, Kitâbü'l-ihdiyâr mine'l-egâni li'l-Vâsik, Kitâbü egâni'i Ma'bed, Kitâbü'n-nağam ve'l-ikâ', Kitâbü'r-raks ve'z-zefn, Kitâbü'l-Kiyân, Kitâbü kıyâni'l-Hicâz, Kitâbü ahhâri Tuveys, Kitâbü ahhâri Azzetü'l-Meylâ, Kitâbü ahhâri Sa'id b. Miscâh, Kitâbü ahhâri Huneyn el-Hîrî, Kitâbü ahhâri'd-Delâl, Kitâbü ahhâri Ma'bed ve'bni Süreyc ve egânihimâ, Kitâbü ahhâri'l-Garîz, Kitâbü ahhâri Muhammed b. Â'îşe, Kitâbü ahhâri'l-Ebcer, Kitâbü ahhâri'l-mugannîn el-Mekkiyyîn, Kitâbü'l-egâniyyi'l-kebîr* adlı eserleri günümüze ulaşmayan eserlerdendir.⁵ Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin (ö. 252/866?) öğrencisi ve Kindî ekolünün önde gelen temsilcilerinden filozof ve âlim Ebû'l-Abbâs Ahmed b. et-Tayyib b. Mervân es-Serahsî'nin (ö. 286/899) de *el-Medhal ilâ ilmi'l-Mûsikî, Kitâbü'l-Mûsika el-kebîr, Kitâbü'l-Mûsikâ es-sagîr* adlı eserleri elimize ulaşmayan teliflerdendir.⁶ Bu çağlarda yazılan ve

1 Örnek olarak Büveyhî'nin vezirlerinden Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Rey'deki yüz deve yükü kitabı yağmalanarak yok edilmesi verilebilir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-udebâ*, haz. İ. Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 1/312.

2 Macid Fahrî, *Tarih el-felsefetü'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dârü'n-neşr, 1974), 28.

3 Ebû'l-Ferec İsfahânî, *el-Egâni*, haz. İ. Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 2008), 4/398; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fi ahhâri'l-'ulemâ'i'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'i kütübihim* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978), 145; Dayf Şevkî, *Şi'r ve'l-gmâ fi Medîne ve Mekke li-Asri'l-Beni Umeyye* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1979), 61-62; Henry George Farmer, *Târîhu'l-mûsika'l-'Arabiyye*, çev. Hüseyin Nassâr (Kahire: Mektebetü Mısır, 1956), 92-100; Yusuf Zekerîya, *Müellefâtü'l-Kindî el-Mûsikîyye* (Bağdat: Matbaatü Şefik, 1962), 37.

4 Farmer, *Târîhu'l-mûsika'l-'Arabiyye*, 21,126.

5 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 207-210.

6 Franz Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*. (New Haven: American Oriental Society, 1943), 43.

şu an kayıp olan diğer eserlere ise Ahmed b. Cafer Haddad Medâinî'nin *Levâzîmü'l-mûsîkî'si*⁷; Ebû Eyyüb Süleyman Medîni'nin (III./IX. yüzyıl) *Kitabü'n-nağami ve'l-ikâ'*⁸ Ebû'l-Hasen Sâbit b. Kurre b. Zehrûn (Mervân) es-Sâbi el-Harrânî'nin (ö. 288/901) *Makâle fi'l-mûsîkî* ve *Makâle fi'l-engâm*⁹ ve Ubeydullah b. Abdillâh b. Tâhir-i Horâsânî'nin (300/912) *Kitâb fi'n-nağam*¹⁰ örnek verilebilir. Mûsikî ile ilgili bu kadar isimleri bilinen kendileri kayıp eser var, dolayısıyla mûsikînin gelişim tarihini tespit açısından kayıp eserlerin peşine düşmek önem arz etmektedir.

Kayıp olan eserlerden haberdar olabilmemizi sağlayan en önemli etkenlerden birisi ise müelliflerin kendi eserlerini diğer eserlerinde zikretmeleridir. Bu kayıp olan eserlerin en önemlilerinden birisi Fârâbî'ye (ö. 339/950) aittir. Fârâbî, meşhur *el-Mûsîka'l-kebîr* kitabında açıkladığı üzere eserini iki bölüm olarak düzenlemiştir. Elimizde mevcut olan *el-Mûsîka'l-kebîr*'in Kitâbü'l-Evvel (Birinci Kitap) kısmıdır ve henüz Kitâbü's-Sânî (İkinci Kitap) kısmı bulunamamıştır.

1. Abdülkâdir-i Merâgî'nin (ö. 838/1435) Hayatı

Bugün İran sınırları içinde bulunan Güney Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde doğdu.¹⁰ Abdülkâdir-i Merâgî'nin doğum tarihi kesin olarak tespit edilememiş olsa da araştırmacılar farklı değerlendirmeler yaparak 1350-1360 yılları arasında çeşitli tarihler vermektedirler.¹¹

Üç dilde şair, altı kaleimde hattat, musavvir ve kırâat ilminde oldukça mâhirdir.¹² Babasının kendisine verdiği eğitimden övgüyle bahseden Abdülkâdir şunları söyler:

“Özellikle bu ilim ve uygulamasında hiç kimse ona yetişememiş ve bu fakir kul ona tam bir iltifat ve ihtimam göstermiştir. Kendileri çeşitli ilim dallarında eğitim vermekteydiler. Bu ilim ve uygulamasında mübarek elleriyle verdikleri irşat ve talimle bu fakiri maharet mertebesinin en üstüne mübarek himmetleriyle ulaştırdılar. Bu durum herkesçe görülmüştür. Hazretin bu kulu eğitmesinin nedeni, Kur'ân hafızı olmamdan dolayı¹³ sesler bilgisini hakkıyla öğrenerek Kur'ân tilavetini güzel nağmelerle yapabilmem içindir”.¹⁴

Bazı kaynaklarda Abdülkâdir'in Osmanlı padişahı Yıldırım Bâyezid Hân'ı Bursa'da ziyaret ettiği kaydedilse de ziyaret edilen kişinin sözü edilen Osmanlı hükümdarı değil, Sultan Şeyh

7 Bu eserden Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'da (Bk. Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai (Tahran: Ferhengistan-ı Hüner, 2009), 9, 419 ve *Mekâsidü'l-elhân*'ında (Bk. Abdülkâdir-i Merâgî, *Mekâsidü'l-elhân*, thk. T. Bîneş (Tahran: Bongâh-ı Tercüme, 1977), 138) Fethullah-ı Şîrvânî de *el-Mecelle fi'l-mûsîkî*'sinde (Bk: Fethullah-ı Şîrvânî, *el-Mecelle fi'l-mûsîkî*, (Tahran: Milli Kütüphane, A1671), 114.) nakiller getirmişlerdir. Belki bunların zamanına kadar bu eserin nüshası ulaşmıştır.

8 Muhammed Ensârî, “Ebû Eyyüb-i Medîni”, *Dâiretü'l-Ma'ârifü'l-Büzürg-i İslâmîc* (Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-Ma'ârif, 2000), 5/196.

9 George D. Sawa, *Kamusu kitabu'l-egânî* (Leiden: Brill, 2015), 432.

10 Özcan Nuri, “Abdülkâdir-İ Merâgî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulkadir-i-meragi> (24.08.2023).

11 Ubeydullah Sezikli, *Abdülkâdir Merâgî ve Câmiu'l-Elhân* 'ı (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

12 Kemal Özergin, “Hace Abdülkâdir Maragi'nin Manzum Bir Arzihali”, *Kemal Çığ'a Armağan*, (İstanbul, 1984), 133.

13 George Dimitri Sawa, *An Arabic musical and socio-cultural glossary of Kitâb al-Aghânî* (Brill, 2015).

14 Abdülkâdir-i Merâgî, *Câmi'u'l-elhân* (İstanbul: Nuruosmâniye Kütüphanesi, 3644), 118b.

Üveys'in (ö.776/1374-1375) oğullarından Şehzâde Sultân Bâyezid (ö. 969/1562) olduğunun artık bilindiğini burada zikretmeliyiz.¹⁵ Abdülkâdir'in, Osmanlı sultanları ile görüştüğüne dair başka bir kayıt da bulunmamaktadır.

Semerkant'a giden Merâgî burada ayrıca Timur'un torunu ve veliahtı Gıyyâseddîn Muhammed Mîrzâ'nın (ö. 873/1469) arzusu üzerine iki yüz zamanlı "devr-i mieteyn" usûlünü icad etti.¹⁶

Merâgî, Sultan Ahmed Celayir'e (ö. 813/1410) kapılanınca, Şehzâde Mîrzâ Mîrânşâh'ın (ö. 810/1408) terbiyesiyle görevlendirildi. *Mecâlisü'n-nefâis*'de şöyle aktarıldığında göre o dönemde şehzâde Mîrzâ Mîrânşâh, delikanlılık nedeniyle münasip olmayan bazı işler yaptı. Büyük padişah Emir Timur-ı Gürkan onu uyardı, daha sonra da şehzade hocalarının öldürülmesini emretti. Hâce Abdülkâdir, bir fırsatını bulup kaçtı. Bir müddet sonra kılık değiştirip Kalenderî elbiseleriyle gezerken yanlışlıkla saray yakınlarına gitti ve Padişah onu görünce yüksek sesle Kur'ân okumaya başladı. Onu bu hâlde gören merhametli padişah tebessüm etti ve Hâce'nin kabiliyeti nedeniyle onu affetti. Daha sonra eski görevine geri döndü. Sanata ve sanatçıya değer veren Timur, aralarında geçen bütün bu olumsuzluklara rağmen, Abdülkâdir'i her gittiği yere götürdü.¹⁷

Hicri 838 (MS 1435) yılında Herat'ta büyük bir vebâ salgını oldu. Meşâyih ve ulemâdan birçok kişi ile beraber mûsikî üstadı Hâce Abdülkâdir-i Merâgî de bu salgında vefat etti.¹⁸ Abdülkâdir-i Merâgî ressam, hattat, aynı zamanda Arapça, Farsça, Türkçe şiirleri olan bir şairdir. Tüm bunların yanında kırâat ilminde söz sahibi bir hâfızdır.

2. Abdülkâdir-i Merâgî'nin I. Kayıp Kitabı: *Kenzü'l-elhân*

Merâgî'nin günümüze ulaşamayan¹⁹ *Kenzü'l-elhân*'ı ile ilgili bilgilerimiz, kendisinden günümüze ulaşan *Câmi'u'l-elhân*, *Makâsıdu'l-elhân* ve *Şerh-i Edvâr* kitaplarında aktardığı bilgilere dayanmaktadır. Merâgî, bu eserlerinde işlediği bazı konuları daha detaylı öğrenmek isteyenlerin *Kenzü'l-elhân*'ına başvurulmasını ister.²⁰ Merâgî'nin aktardığı bu bilgilerden yola çıkarak *Kenzü'l-elhân*'ın ihtiva ettiği konularla ilgili bir fikir sahibi olmak mümkündür.

15 Özcan, "Türk Müsikişinin Âbide Şahsiyetlerinden Abdülkâdir-i Merâgî", 8/901.

16 Muhammed Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Azerbaycan* (Tahran: y.y., 1314) 261; Özcan, "Türk Müsikişinin Âbide Şahsiyetlerinden Abdülkâdir-i Merâgî", 8/901.

17 Rauf Yektâ, *Esâtîz-i Elhân* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2002), 106.

18 Münecceimbaşı Ahmet Dede, *Sahâifü'l-Ahbar (Münecceimbaşı Tarihi)* (İstanbul: y.y., 1285), 3/57.

19 İran Melik Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 6317) *Câmi'u'l-elhân*'ının nüshasının zahriyesinde, eserin ismi hata olarak "Kenzü'l-elhân" kaydedilmiştir. Bu hata aynı şekilde katalog bilgilerine aktarılmıştır. Bu nüsha incelendiğinde *Câmi'u'l-elhân*'ının bir nüshası olduğu anlaşılmaktadır. Sayın Bardakçı, bu kitabı görme imkânı bulmadığından gerçekten *Kenzü'l-elhân* olup olmadığı hususunda kanaat edinemediğini belirtmiştir. Bk. Murat Bardakçı, *Maragali Abdülkâdir* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986), 148-149.

20 Bk. Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazraî, 76, 182, 189, 213, 250, 277; Merâgî, *Makâsıdu'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 57, 111, 114, 123, 142; Abdülkâdir-i Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş (Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1992), 134, 232, 333, 389.

2.1. *Kenzü'l-elhân*'ın Muhtemel Telif Tarihi

Merâgî'den elimize ulaşan üç eserin ilki *Câmi'u'l-elhân*'ıdır. *Câmi'u'l-elhân*'da kayıp olan *Kenzü'l-elhân*'a atıflar yapıldığı için *Kenzü'l-elhân*'ın telif tarihinin *Câmi'u'l-elhân*'dan önce olduğu anlaşılabilir. *Câmi'u'l-elhân*'ın 808 (1405) tarihli müellif nüshası ve 818'de (1415) istinsah edilen başka bir nüsha olmak üzere iki adet nüshası bulunmaktadır.²¹ Buradan hareketle Merâgî'nin, *Kenzü'l-elhân*'ı 808 (1405) yılından önce telif ettiği söylenebilir. *Câmi'u'l-elhân*'da *Kenzü'l-elhân*'ına yapılan bazı atıflarla *Kenzü'l-elhân*'ın hangi tarihten sonra yazıldığına dair bir bilgi edinmek ve telif tarihine yaklaşmak mümkündür.

Merâgî, 29 Şaban 778 (11 Ocak 1377) yılında gerçekleşen meşhur “nevbet-i müretteb” meclisinde, Ramazan ayının her günü için bir nevbet besteleyeceğinden söz eder. Sonuçta Merâgî zikredilen yılın Ramazan'ında ayın her günü için bir nevbet olmak üzere toplamda otuz nevbet besteler. Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'ında nevbet-i mürettebleri bestelerken yaşadıklarını açıklar ve işlediği bestelerindeki nağmeler ve sanatsal özelliklerini daha kapsamlı bir şekilde *Kenzü'l-elhân*'ında şerhettiğini söyler. Okuyucuya bunları öğrenmek için *Kenzü'l-elhân*'ı okunmasını tavsiye eder. Bu bilgidен Merâgî'nin, *Kenzü'l-elhân*'ı 778 (1377) yılından sonra ve 808'den (1405) önce yazdığı denilebilir.

2.2. *Kenzü'l-elhân*'ın İçeriği

Kenzü'l-elhân'ın tamamının içeriğinin ne olduğu ve bölümlendirmesi hakkında kesin olarak konuşmak çok güçtür. Ancak Merâgî'nin elimizdeki eserlerinde verilen bilgilerle *Kenzü'l-elhân*'ın bazı konuları hakkında fikir sahibi olabiliriz. Bu konular, Merâgî'nin kendine yaptığı atıflara göre şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Cinsler

Zi'l-küll'ü (oktav) oluşturan zi'l-erba'a'ya (dörtlü) “cins” ismi verilmiştir. Her bir cins ise Eb'âd-ı Suğrâ, Lahniyyât veya Selâse-i Lahniyye denilen taninî, bakiyye ve mücenneb aralıklarının terkiplerinden meydana gelir.²² Merâgî, cins konusuna *Câmi'u'l-elhân*'ın dördüncü bölümün birinci kısmında²³, *Makâsîdü'l-elhân*'ın on ikinci bölümünde²⁴ ve *Şerh-i Edvâr*'ın on beşinci bölümünde²⁵ değinerek cinsin sınıflarından şu şekilde bahsetmiştir:

“Zi'l-erba'a (dörtlü) aralığının kapsadığı her üç aralıktan biri eğer oran bakımından diğer iki oranın toplamından daha büyük olursa Cins-i Leyyin (yumuşak cins) olarak aksi takdirde Cins-i Kavî olarak adlandırılır. Cins-i Leyyin'in de kendisi üç çeşittir. En büyük aralık eğer (5/4) oranında olursa Râsim cinsi, (6/5) oranında olursa Levnî cinsi, (7/6) oranında olursa

21 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân* (Oxford: Bodleian Kütüphanesi, Marsh, 282) ve Merâgî, *Câmi'u'l-elhân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644).

22 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 49; Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 292; Seyyid Muhammed Tağı Hüseyini, *Kitâb-i Fârsî Fî Fenni'l-elhân ve 15.yy Mûsikî Nazariyatındaki Yeri ve Önemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 78.

23 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 69-76.

24 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 121-123.

25 Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 318-325.

Nâzım cinsi diye adlandırılır. Yine Leyyin cinste, üç aralığın en büyüğü, dörtlünün tiz, pest ve ortasında yer almasına göre de başka sınıfların oluşumuna sebep olur. Yine en büyük aralığın yerine göre kalan diğer iki aralık başka sınıfların meydana gelmesine neden olur.”

Merâgî, cinslerin sınıflarını daha fazla açıklamaz, sadece en büyük aralığın ortada olanına Gayr-i Muntazam, pest tarafta olup kalan iki küçük aralığın büyük olan cins ortasında bulunma şekline Muntazam-ı Mütetâlî ve tiz tarafında bulunma şekline de Muntazam-ı Gayr-i Mütetâlî denildiğini kaydetmiştir.

Merâgî, bu açıklamalarından sonra, tüm sınıfların sayısının 111 adet olduğunu ve Urmevî tarafından *eş-Şerefiyye* kitabında²⁶ kaydedildiğini yazarak, “Kitabımızda bu sınıflardan bazılarının kullanım yolunu, isteyenler örnek alıp anlayarak kullansınlar diye kısaca açıkladık” ibaresi ile Leyyin cinsinin Râsim türünün birinci (Muntazam-ı Gayr-i Mütetâlî), ikinci (Muntazam-ı Mütetâlî), üçüncü (Muntazam-ı Mütetâlî), dördüncü (Muntazam-ı Gayr-i Mütetâlî), beşinci (Gayr-i Muntazam) ve altıncı (Gayr-i Muntazam) sınıflarının çıkarılması ve kullanım yolunu açıklamıştır.

Merâgî, *Câmi 'u' l-elhân ve Makâsidü'l-elhân*'ında bu cinslere ait bir cetvel ve *Şerh-i Edvâr*'ında iki cetvel kaydederek 111 sınıftan altı sınıfı açıklar. Kitabın uzamasına neden olacağı gerekçesi ile cinslerin kalan 105 sınıfın tamamını ve kullanım yollarını öğrenmek için *Kenzü'l-elhân*'a müracaat edilmesi gerektiğini yazar.²⁷

2.2.2. Perdeler, Âvâzlar ve Şu'belerin Karşılıklı İlişkileri

Urmevî'nin açıkladığı zi'l-erba'aların yedi çeşidi ile zi'l-hamsların on iki çeşidi birbirine eklenince toplamda 84 devir meydana gelir. Urmevî, zi'l-hamsların on üçüncüsünü zikretmemiş, okuyucunun hesaplayıp bulmasını istemiştir.²⁸ Merâgî, zi'l-hamsların on üçüncü çeşidini eserlerinde zikrederek devirlerin sayısını 91 adede çıkarmıştır.²⁹ Bu 91 devrin tabakalarını değerlendirince bazı devirlerin farklı tabakalarda aynı olduğu görülmüştür. “İştirâkû'n-nağam” başlığıyla işlenerek devirlerin ortak nağmeleri konusu iki yöntemle hesaplanmıştır. Birincisine göre devirlerin başlangıç nağmeleri aynı, diğerine göre ise farklıdır. Bu durumlarda devirler ya tüm nağmelerde aynı olurlar ya da birçok nağmede ortak olup bir veya iki nağmede farklı olurlar.

Merâgî, *Câmi 'u' l-elhân*'ın yedinci bölümünün ikinci kısmında bu konulara değinerek, doksan bir devirden on iki devrin nağmelerinin birbiri ile tüm nağmelerde ortak olduğuna dikkat çekmiştir. Açıklamaya göre, Uşşâk, Nevâ ve Bûselik devirleri, Râst, Hüseyinî ve Muhayyer devirleri, Isfahân, Geveşt ve Gerdâniye devirleri, Hicâzî ve Nühüft devirleri ile Zengûle, Büzürg ve Zirefkend devirleri tüm nağmelerinde aynıdır.

Merâgî, bunların açıklamalarını da zikretmiştir. Örnek olarak Uşşâk'ın (a), Nevâ'nın (d)

26 Safiyüddin Urmevî, *eş-Şerefiyye*, haz. B. Hazrai, (Tehran: Ferhengistan-ı Hüner, 2006), 42-62.

27 Merâgî, *Câmi 'u' l-elhân*, haz. B. Hazrai, 76; Merâgî, *Makâsidü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 123; Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 321.

28 Safiyüddin Urmevî *el-Edvâr ve tercüme-i Farsî*, thk. A. Rüstemi, (Tehran: Mirâs-ı Mektûb, 2002), 109.

29 Merâgî, *Câmi 'u' l-elhân*, haz. B. Hazrai, 78; Mübarekşâh-ı Buhârî, *Şerhü'l-Edvâr*, thk. A. Envar, (Tehran: Ferhengistan-ı Hüner, 2013), 127.

ve Bûselik'in (z) nağmeleri dâirenin başlangıcı olarak alındığında; Bûselik, Uşşâk'ın üçüncü ve Nevâ'nın ikinci nağmesi olur. Böylece bu üç devir tüm nağmelerinde ortak olurlar.

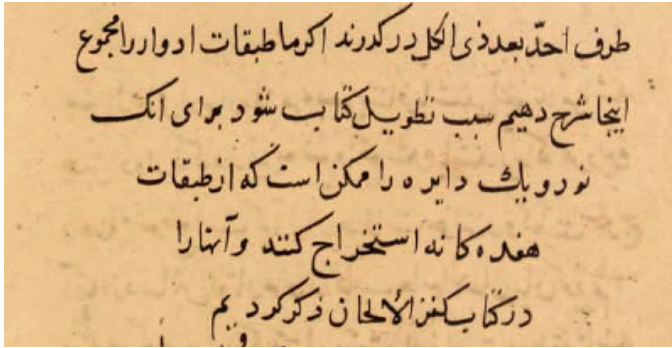
Merâgî yine *Câmi'u'l-elhân*'ın sekizinci bölümün üçüncü kısmında bazı perdeler, âvâzlar ve şu'belerin ilişkilerinden bahsederek geri kalanlarını *Kenzü'l-elhân* kitabında anlattığını ve isteyenlerin bu kitaptan okuyabileceklerini yazmıştır.³⁰

2.2.3. Devirlerin On Yedi Tabakası

Edvâr sisteminde her bir devir, zi'l-kül (oktav) aralığında olduğundan ve her zi'l-küllde de on yedi nağme bulunduğu göre, devirler bu on yedi nağmenin her birisinden başlayabilir ki buna devrin tabakaları denir. Bu durumda her bir devrin on yedi tabakası olur. Ancak bu tabakaların sırası nağmelerin sırası değildir. Yani birinci tabakaya (a) nağmesinden başlanırsa devrin ikinci tabakasına (b) nağmesinden, üçüncü tabakasına (c) nağmesinden başlanmaz. Tabakaların sırası zi'l-erba'a (dörtlü) oranıyla hesaplanır. İkinci tabakanın başlangıç nağmesi, birinci tabakanın başlangıç nağmesinin dörtlüsü oranında olur. Bu şekilde üçüncü tabakanın başlangıç nağmesi, ikinci tabakanın başlangıç nağmesinin dörtlüsü oranında olur. Bu şekilde on yedi tabaka hesaplanır. Sonuç olarak tabakaların başlangıç nağmeleri şu şekilde olur:

1. tabaka: (a), 2. tabaka: (h^a), 3. tabaka: (yh^e), 4. tabaka: (h^e), 5. tabaka: (yb), 6. tabaka: (b), 7. tabaka: (t), 8. tabaka: (yv), 9. tabaka: (v), 10. tabaka: (yc), 11. tabaka: (c), 12. tabaka: (y), 13. tabaka: (yz), 14. tabaka: (z), 15. tabaka: (yd), 16. tabaka: (d) ve 17. tabaka: (ya).

Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'ın altıncı bölümünün ikinci kısmında on iki devrin tabakalarını açıklamıştır.³¹ *Makâsîdü'l-elhân*'ında Uşşâk devrini örnek göstererek doksan bir devrin tabakalarını *Kenzü'l-elhân*'ında açıkladığını yazmıştır (Şekil 1 ve 2).³²

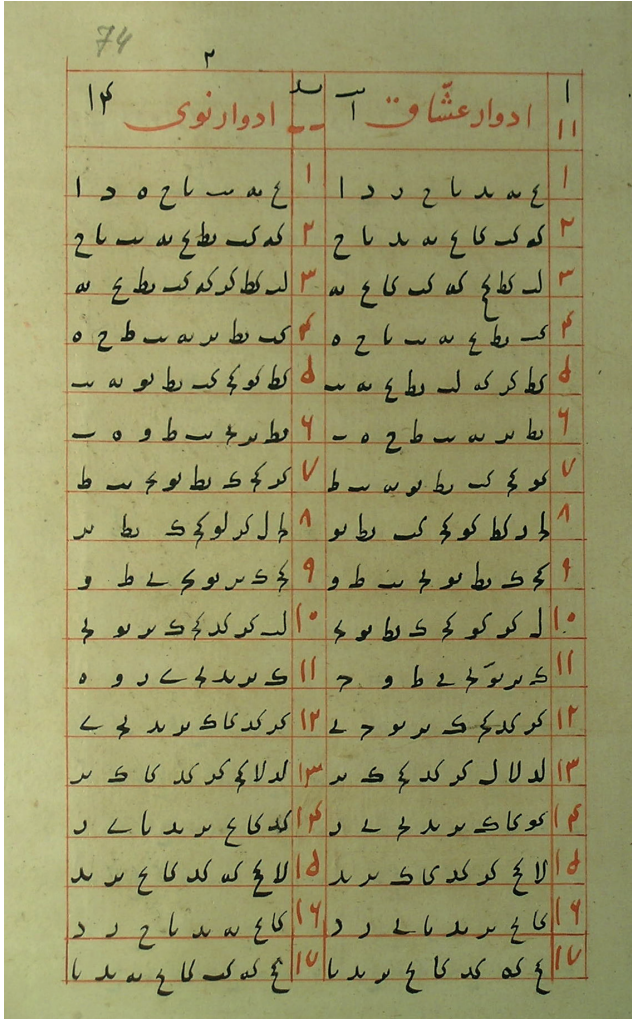

Şekil 1: Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, Meşhed, Âsitân-ı Kuds-i Razavî Kütüphanesi, 5390, 31b.

30 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 182; Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 123; Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 232.

31 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 129-142.

32 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 57.

Şekil 2: Merâgî, Câmi' u'l-elhân, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3645, 74a.

2.2.4. Zor Anlaşılan Terkipler

Merâgî, Câmi' u'l-elhân'ın "Hânendeliğin Başlangıç ve Bitiş Yerinin Açıklanması" başlıklı onuncu bölümünde başlangıç, iniş ve durak nağmelerinden bahsettikten sonra, hânendeliğin müfred ve mürekkep çeşitlerini açıklar. Ona göre hânendelik müfred şekilde sadece bir makam, âvâz veya şu'be üzerinde icra edilir. Mürekkep şekilde ise bir cins veya devir ile başlanır. Daha sonra geçişler yapılarak başka cinsler veya devirler icrâ edilir. Mürekkeplerde icrâ edilen cins veya devir birden fazla olduğu için terkipler meydana gelir. Bu terkipler de "anlaşılmayı kolay" ve "anlaşılmayı zor" olarak iki kısma ayrılır. Anlaşılmayı kolay olan terkiplerde icrâ

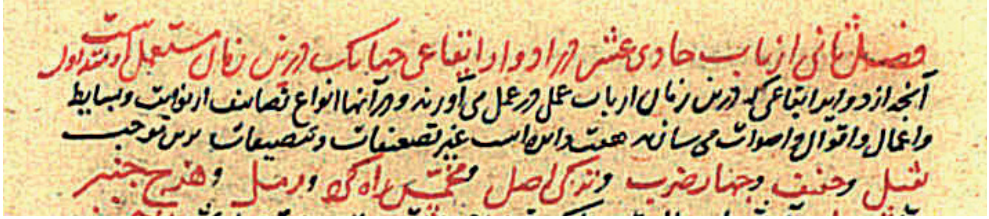
edilen cinsler veya devirlerin nağmeleri, oranları birbirine yakın ve benzer olur. Anlaşılması zor olan terkiplerde ise tam tersi olarak icrâ edilen cinsler ve devirlerin nağmeleri ve oranları birbirinden farklı olur.

Merâgî, bu kısım için Uşşâk ile Büzürg, Bûselik ile Hicâzî ve Hicâzî ile Râst devirlerini örnek olarak göstererek “Biz burada bunların bazılarını işâret ettik ve geriye kalanları da talebelerin isteğine bıraktık” kaydıyla *Kenzü'l-elhân* kitabında bu konudan yeteri kadar bahsettiğini ve isteyenin oraya bakabileceğini yazmıştır.³³

2.2.5. Merâgî'nin İcât Ettiği İkâ' Devirleri

Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'ın on birinci bölümünün üçüncü kısmında “Bu Fakîrin İcât Ettiği İkâ' Devirleri” başlığında yirmi iki ikâ' devrini icât ettiğini yazmıştır. Ancak bu devirlerin hepsinin açıklaması *Câmi'u'l-elhân*'ın uzamasına neden olacağı gerekçesi ile beş devri açıklamıştır ve geri kalan yani (22-5) 17 ikâ' devrini *Kenzü'l-elhân* kitabında açıkladığını belirtmiştir.

Câmi'u'l-elhân'da zikredilen beş devir, nakraleri ve resimleri ile şu şekilde kaydedilmiştir: “Darbü'l-feth, Devr-i Şâhî, Devr-i Kumriye, Darbü'l-cedîd ve Devr-i Mieteyn” (Şekil 3).³⁴

Şekil 3: Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 53b.

Merâgî, *Makâsîdu'l-elhân* kitabında bu konuya özet bir şekilde değinerek *Câmi'u'l-elhân* kitabına müracaat edilmesini yazmıştır.³⁵ *Şerh-i Edvâr*'ında ise ilaveten Devr-i Adliye ve Devr-i Rebî'i de anlatmıştır.³⁶

Merâgî icât ettiği yirmi iki ikâ' devrinin yedisini eserlerinde açıklamıştır. Geriye kalan on beş devrin ise *Kenzü'l-elhân* kitabında olduğunu söylemiştir.

2.2.6. Darbeyn sınıfları

Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*'ında tasnîflerin türlerinden, şartlarından ve kurallarından bahseder.³⁷ Bu tasnifler, dokuz sınıftır:

33 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 213. Merâgî, bu konuya *Şerh-i Edvâr*'ında ve *Makâsîdü'l-elhân*'ında da değinmiştir ancak *Kenzü'l-elhân* kitabına atıf yapmamıştır (Bk. Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 388; Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 119-120).

34 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 250-253.

35 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 96.

36 Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 375.

37 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 277.

1. Nevbet-i müretteb, 2. Basit, 3. Darbeyn, 4. Küllü'd-durûb, 5. Küllü'n-nağam, 6. Neşîd-i Arap, 7. Amel, 8. Pîşrev, 9. Zahme.

Tasniflerin Darbeyn türü, aynı anda iki ikâ' ile icrâ edilir. Merâgî buna örnek olarak yirmi dört nakreli Sakîl-i remel ile on altı nakreli Sakîl-i evvel usullerini vermiştir. Bu iki ikâ' aynı anda başlayınca Sakîl-i evvelin her üç devresi, iki Sakîl-i remel devresiyle eş değer olur. Böylece remelin üçüncü devresi geri dönüş esnasında Sakîl-i sâninin dördüncü devresiyle beraber olur.

Darbeyn'de icrâ edilen iki ikâ', Sakîl-i remel ile remel gibi birisi diğerinin yarısı olur ki bu türe Müttahit ismi verilir. Ya da Türkî-i asl ile Muhammes gibi birbirinin yarısı değilse buna da Muhtelif denilir.

Merâgî, Darbeyn türün aslında iki ikâ' üzerinde kurulduğunu dile getirerek kendisinin aynı zamanda üç, dört, beş veya altı ikâ' üzerinde bestelediğini yazmıştır.

Söz konusu Darbeyn çeşitleri çok olduğu için Merâgî bunları isteyenler için *Kenzü'l-elhân* kitabında bahsettiğini yazmıştır.³⁸

2.2.7. Tercî' Çeşitleri

Telli sazlarda icrâ tekniklerinden olan tercî'de ana melodi çalınırken süslemek amacıyla sazın diğer mutlak tellerine de mızrap vurmaktır. Üzerinde melodi icrâ edilene "Sâyîr Teli" ve süslemek maksadı ile mızrap vurulan diğer tele de "Râci' Teli" denir.

Merâgî, bu konuyu *Câmi'u'l-elhân*'ın dokuzuncu bölümünün üçüncü kısmında ele alarak tercî'lerin vurulan mızrap sayısına göre 11 türünü yazmıştır. Birinci türde 1 mızrap sâyîr tele ve 1 mızrap da râci' tele vurulur. İkincisinde 2 mızrap sâyîr tele ve 1 mızrap da râci' tele vurulur. Bu biçimle ilk sâyîr teli ve sonra râci' tele olmak üzere kalan türler: 3. (2 , 1), 4. (2 , 2), 5. (3 , 2), 6. (2 , 3), 7. (4 , 3), 8. (3 , 4), 9. (4 , 4), 10. (4 , 5), ve 11. (5 , 4) şeklinde olur.

Bu on bir tercî' türü, vurulan mızrapın yönüne göre sâ'id (yükselici) ya da hâbite (inici) olması durumunda da tercî' çeşitleri meydana gelir. Örnek olarak tercî'lerin birinci türünde ya her iki mızrap sâ'ididir ya da hâbitedir; ya birinci teli (sâyîr) sâ'id ve ikinci teli (râci') hâbitedir ya da tam tersi birinci hâbite ve ikinci sâ'ididir. Bu şekilde tercî'lerin birinci türü toplamda dört çeşittir. Merâgî bu dört çeşidin ismini sırasıyla şu şekilde zikretmiştir:

1. Tercî'-i müfred-i müttetik-i hâbitü's-sâ'ir ve'r-râci'; 2. Tercî'-i müfred-i müttetik-i sâ'idü's-sâ'ir ve'r-râci'; 3. Tercî'-i müfred-i muhtelif-i hâbitü's-sâir ve sâ'idü'r-râci'; 4. Tercî'-i müfred-i muhtelif-i sâ'idü's-sâir ve hâbitü'r-râci'.

On bir tercî'in kalan diğer on türünden Merâgî dördüncü türüne kadar çeşitleri ve isimleri ile açıklamıştır.

Merâgî'nin açıklamalarına göre ikinci türde şu isimler ile sekiz çeşit bulunmaktadır:

1. Tercî'ü hâbiteti's-sâ'ir ve hâbiteti'd-darbeyn ale'r-râci'.
2. Tercî'ü sâ'ideti's-sâ'ir ve sâ'ideti'd-darbeyn ale'r-râci'.
3. Tercî'ü hâbiteti's-sâ'ir ve hâbiteti'd-darbeyn ale'r-râci'.

38 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 277.

4. Tercî'ü hâbiteti's-sâ'ir ve sâ'ideti'd-darbeyn mine'r-râci'.
5. Tercî'ü hâbiteti's-sâ'ir ve sâ'ideti'l-evlâ mine'r-râci'.
6. Tercî'ü sâ'ideti's-sâ'ir ve hâbiteti's-sâniye mine'r-râci'.
7. Tercî'ü sâ'ideti's-sâ'ir ve hâbiteti'l-evlâ mine'r-râci'.
8. Tercî'ü sâ'ideti's-sâ'ir ve hâbiteti'd-darbeyn ale'r-râci'.

Üçüncü türde de sekiz çeşit bulunmaktadır. Ancak Merâgî kitabın (*Câmi'ü'l-elhân*) uzamaması için adlarını yazmamıştır.

Dördüncü türde şu isimler ile 16 çeşit bulunmaktadır:

1. Hâbitetü'd-darbeyn 'ale's-sâir ve'r-râci'.
2. Sâ'idetü's-sâniye mine'r-râci' ve'l-bâkî 'aksih.
3. Hâbitetü'd-darbeyn 'ale's-sâir ve sâ'ideti'd-darbeyn 'ale'r-râci'.
4. Hâbitetü'l-evla min's-sâir ve'l-bâkî 'aksih.
5. Sâ'idetü's-sâniye mine's-sâir ve'l-bâkî 'aksih.
6. Hâbitetü'l-evla min's-sâir ve's-sânî mine'r-râci' ve's-sânî mine's-sâir ve'l-evlâ mine'r-râci' bi-'aksihima.
7. Hâbitetü'l-evla min's-sâir ve'l-evlâ mine'r-râci' ve's-sânî mine's-sâir ve'r-râci' bi-'aksihima.
8. Sâ'idetü'l-evlâ mine'r-râci' ve'l-bâkî 'aksih.
9. Sâ'idetü'd-darbeyn 'ale's-sâir ve'r-râci'.
10. Hâbitetü's-sâniye mine'r-râci' ve'l-bâkî 'aksih.
11. Sâ'idetü'd-darbeyn 'ale's-sâir ve hâbitetü'd-darbeyn 'ale'r-râci'.
12. Sâ'idetü'l-evlâ mine's-sâir ve'l-bâkî 'aksih.
13. Sâ'idetü'd-darbeyn 'ale's-sâir ve's-sâni mine'r-râci'.
14. Sâ'idetü'l-evlâ mine's-sâir ve'r-râci' ve'l-bâkî bi-'aksihima.
15. Hâbitetü's-sâniye mine's-sâir ve'l-evlâ mine'r-râci' ve'l-bâkîfeyteyn bi-'aksihima.
16. Hâbitetü's-sâniye mine's-sâir ve'l-bâkî 'aksih.

Merâgî, tercî'lerin 5. ile 11. türlerinin çeşitleri ve sayısını açıklamadan *Kenzü'l-elhân*'ında ayrıntılı bir şekilde açıkladığını yazmıştır.

Merâgî'nin uyguladığı yöntemle *Kenzü'l-elhân*'ında yazdıkları şu şekilde açıklanabilir:

Tercî'lerin 5. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 32 çeşit;

Tercî'lerin 6. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 32 çeşit;

Tercî'lerin 7. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 128 çeşit;

Tercî'lerin 8. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 128 çeşit;

Tercî'lerin 9. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 256 çeşit;

Tercî'lerin 10. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 512 çeşit;

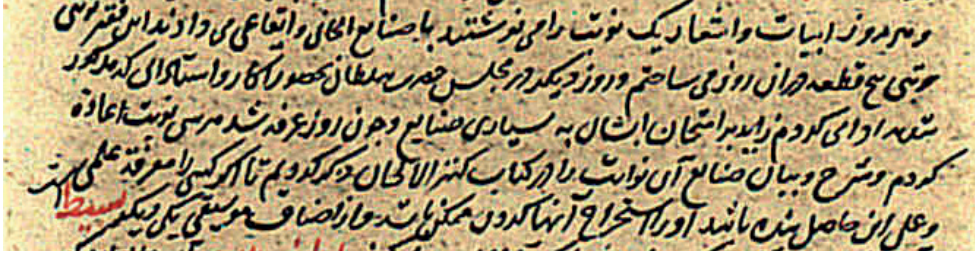
Tercî'lerin 11. türünde ($2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 =$) 512 çeşit bulunmaktadır.

Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân* ve *Şerh-i Edvâr*'ında bu konuya daha özet bir şekilde değinerek *Kenzü'l-elhân* kitabında tüm tercî' çeşitlerini anlattığını yazmıştır.³⁹

39 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 111; Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 363.

2.2.8. Nevbet-i Müretteb, Besteler ve Notasyon

Daha önce zikredildiği gibi, Merâgî 29 Şaban 778 (11 Ocak 1377) yılında gerçekleşen meşhur “nevbet-i müretteb” meclisinde Ramazan ayının her günü için bir nevbet-i müretteb besteleyeceğini yazmıştır (Şekil 4).

Şekil 4: Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 60b.

«و هر روز ابیات و اشعار یک نوبت را می نوشتند با صنایع الحانی و ایقاعی می دادند این فقیر نوبتی مرتبی پنج قطعه در آن روز می ساختم و روز دیگر در مجلس حضرت سلطان به حضور اکابر و استادانی که مذکور شدند ادا می کردم زاید بر امتحان ایشان به بسیاری صنایع. و چون روز عرّفه شد هر سی نوبت اعاده کردم. و شرح و بیان صنایع آن نوبت را در کتاب کنتز الالحان ذکر کردم تا اگر کسی را معرفت علمی باشد و عمل این حاصل بشود مانند او استخراج آنها کردن ممکن باشد و از اوصاف موسیقی سخن بگوید و بگوید»

“Her gün bir nevbetin şiiirlerini ve beyitlerini, lahin sanatları ve ikâ'lariyla beraber yazıp veriyorlardı. Bu fakîr de aynı gün, beş kıt'alı bir nevbet-i müretteb kuruyordu. Ertesi gün ise Hazret-i sultânın (Celâyîrli Sultan Hüseyin) meclisinde adları zikredilen büyükler ve üstatlar huzurunda bunu icrâ ediyordum. Buna ilâveten birçok sanatta beni imtihan ediyorlardı. Arefe günü geldiğinde otuz nevbeti tekrar ettim. İlmî ve amelî bilgisi olan bir kimse için bunların çıkarılması mümkün olsun diye söz konusu nevbetlerin şerhini ve sanatlarını *Kenzü 'l-elhân* kitabında açıkladım.”

Nevbet-i müretteb tasniflerini Merâgî şu şekilde açıklamıştır:

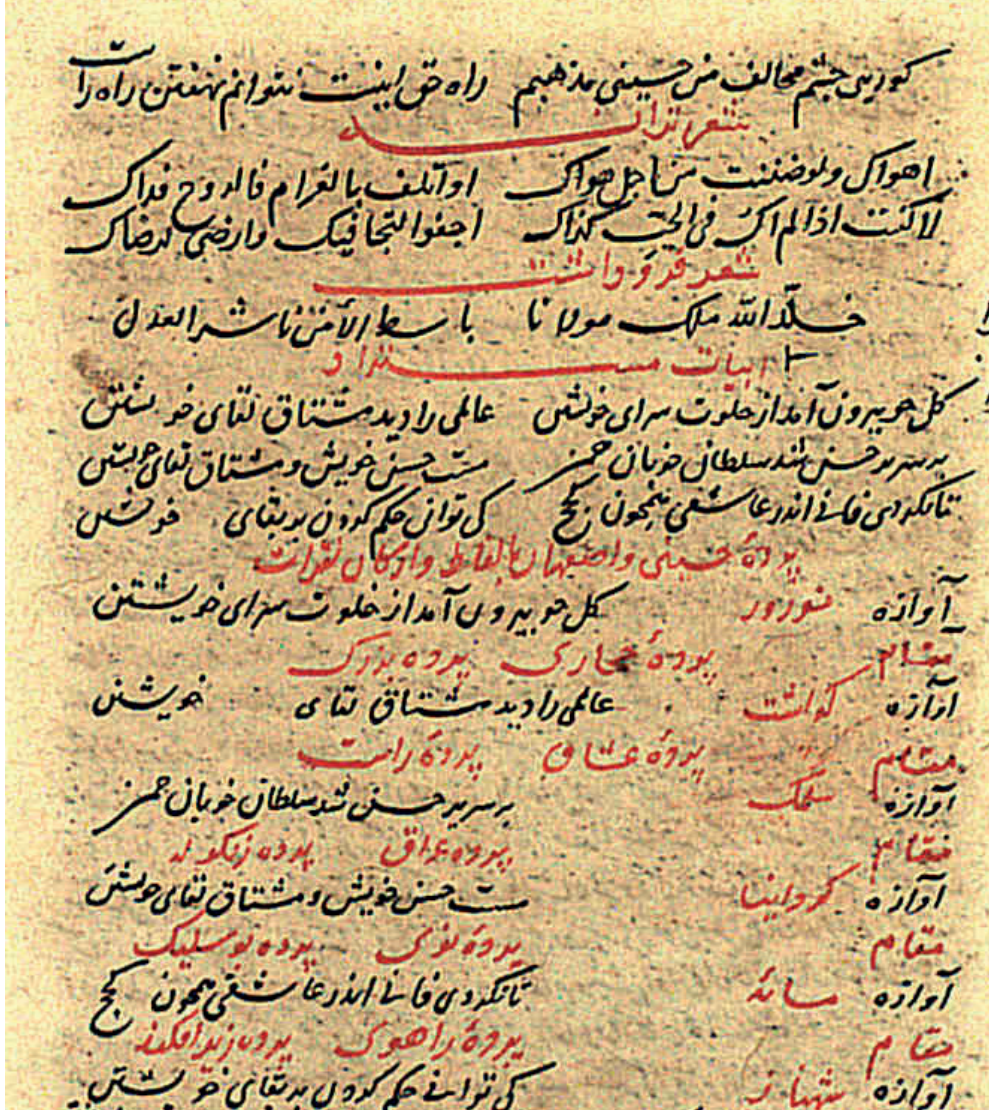
“Kudemâ, tarikler, cem'ler ve ikâ'lardan birbiriyle ilişkileri olan dört mûsikî parçasına Nevbet-i müretteb demişlerdir. Bu da Sakîl-i evvel, Sakîl-i sâni, Sakîl-i remel, Fâhtî veya Türkî-i asl devirlerinden olur.”⁴⁰

Bu dört parçanın isimleri de şu şekildedir: Kavl, Gazel, Terâne ve Fürûdaşt. Merâgî bu açıklamalarından sonra, icrâcının isteğine göre diğer devirlerin kullanılmasını da câiz görmüştür.

Merâgî, bu şekilde Ramazan ayının her günü için bir nevbet, toplamda otuz nevbet besteledi. Merâgî ilk günün nevbetini, Celâyîrli Sultan Hüseyin'in (ö. 1382) isteği üzerine Hüseyinî makamında ve Sakîl-i remel dâiresinde kavl, gazel, terâne, fûrûdaşt ve müstezâddan oluşan beş parçada besteledi. Ayrıca müstezâdda da on iki makam ve altı âvâze getirdi. Bestelerin Arapça şiiirleri Mevlânâ Celâleddin Fazlullâh (ö. 8./14. yy.), Farsçaları da Hâce Cemâleddin Selman Sâvecî (ö. 778/1376) tarafından yazıldı.

40 Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 61a.

Merâgî, bestelediği otuz nevbetten birisini örnek getirerek⁴¹ kalan diğer 29 nevbet-i mürettebin nağmelerini, usullerini, tasniflerini, güftelerini ve işlediği müziksel sanatlarını *Kenzü'l-elhân* kitabında yazdığını belirtmiştir (Şekil 5).⁴²

Şekil 5: Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 60b.

41 Merâgî, *Şerh-i Edvâr*'ında daha özet getirerek farklılıklarla kaydetmiştir. (Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 338-339)

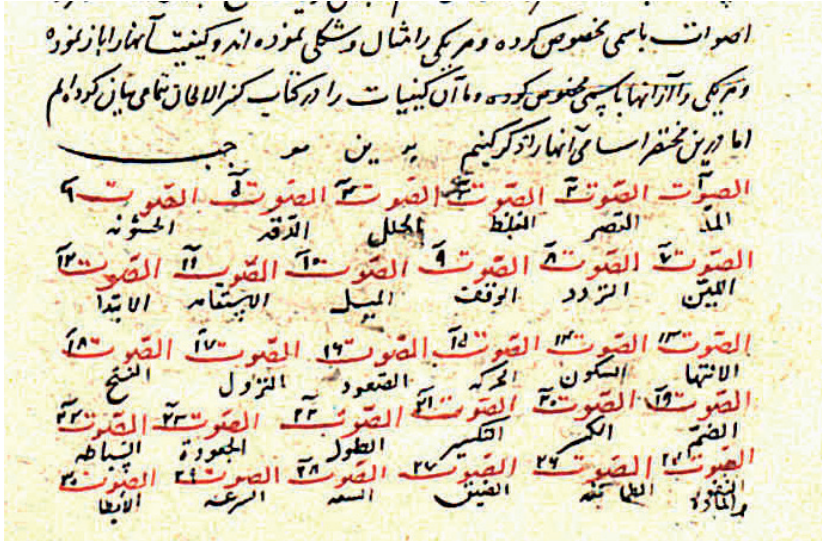
42 Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, haz. B. Hazrai, 277.

2.2.9. Bazı Aralıkların Birbirine Benzetilmesi:

Bazı aralıklar, işitilince başka bir aralık gibi algılanır. Merâgî, bu hususa dair zi'l-erba'a (dörtlü) ve zi'l-hams (beşli) aralıkları örnek vermiştir. Bunun izahını da şu şekilde yapar: (a - h^a) zi'l-erba'a'nın nağmeleridir. Eğer bu aralığın nağmeleri tûzden başlarsa yani ilk "h^a" ve sonra "a" işitilirse, kulak "a" nağmesinin yerine oktavı olan "yh^a" nağmesini işitmiş gibi algılar. Dolayısıyla duyulan zi'l-erba'a nağmeleri (a - h^a) yerine zi'l-hams nağmeleri (h^a - yh^a) olur. Merâgî, *Şerh-i Edvâr*'ında bu benzetmeleri *Kenzü'l-elhân* kitabında daha detaylı ve "a" nağmesinden "lh^a" nağmesine kadar açıkladığını yazmıştır.⁴³

2.2.10. İnsan Sesinin Çeşitleri ve Özellikleri:

Merâgî, bu konudan sadece *Şerh-i Edvâr*'ında bahsetmiştir. Merâgî'nin açıklamasına göre eskiler (Kudemâ ve hükemâ) insanların seslerinin 41 çeşitte olduğunu kaydetmişlerdir. *Şerh-i Edvâr*'ında bu 41 çeşidin sadece isimleri ile yetinerek *Kenzü'l-elhân*'ında her birisinin keyfiyeti ve şeklini örnekler ile açıkladığını yazmıştır (Şekil 6).⁴⁴

Şekil 6: Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3651, 101b.

3. Abdülkâdir-i Merâgî'nin II. Kayıp Kitabı: *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*

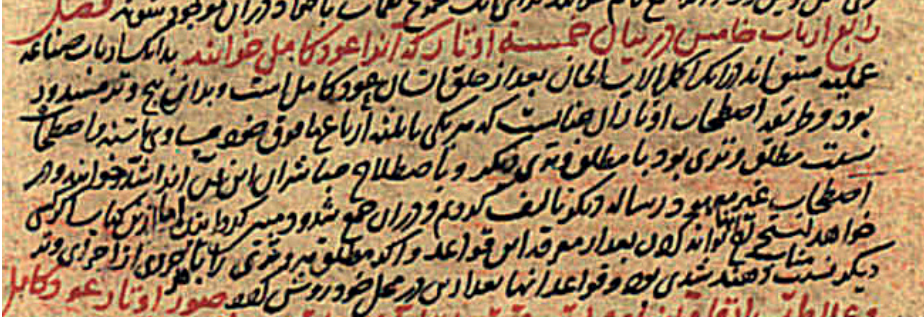
Merâgî'nin elimize ulaşmayan bir diğer eseri, akortlar ile ilgili *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* adlı eseridir. Merâgî, *Câmî'u'l-elhân*'ın beşinci bölümünün "beş telli ud-i kâmil" başlıklı dördüncü kısmında, "istihâb" (اصطحاب) kelimesini kullanarak udun akortlarına

43 Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 134.

44 Merâgî, *Şerh-i Edvâr*, thk. T. Bîneş, 389.

değirmiştir. Merâgî'nin ifadesine göre bazı icrâcılar akorda “şedd” ismini vermişlerdir. Merâgî, bu açıklamalarından sonra, udun bazı şeddlerinin (akortları) yaygın (Ma‘hûd معهود) ve bazılarının da yaygın olamayan (gayr-i Ma‘hûd غير معهود) akortlar olduğuna değinerek tüm akortların çeşitlerini bir *Risâle*'de yazdığını ve isteyeninin o kitaba müracaat edebileceğini belirtmiştir (Şekil 7).

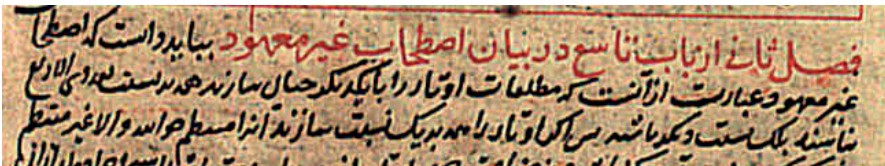
Şekil 7: Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 23b.

«فصل رابع از باب خامس در بیان خمسه اوتار که آن را عود کامل خوانند... و طریقه اصطحاب اوتار آن، چنان است که هر یکی با ثلاثه ارباع ما فوق خود مساوی باشند. و اصطحاب، نسبت مطلق وترى بود با مطلق وترى دیگر. و به اصطلاح مباشران این فن، آن را شد خوانند و در اصطحاب غیر معهود، رساله دیگر تألیف کردیم و در آن جمع شدود مبین گردانیده...»

“Beşinci Bölüm’ün Dördüncü Kısımı: Üd-ı Kâmil Denen Beş Telliler Hükümü ... Tellerin akortları şu şekildedir: Her biri kendi üstündekinin dörtte üçü ile eşittir, [tabi ki] akord bir telin mutlağı ile başka bir telin mutlağı arasında yapılır. Bu fende icrâcılar istilahta ona şed derler. *Yaygın olmayan akordlar* hakkında başka bir *Risâle*’de yazdık. Orada şeddler açıklanmıştır.”

Merâgî, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma' hûd* eserinden *Câmi' u'l-elhân*’ında söz ettiğine göre, 808’den (1405) önce telif ettiği anlaşılır.

Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*’ın dokuzuncu bölümünün ikinci kısmını, yaygın olmayan akortlara tahsis etmiştir. Udun yaygın olan akordunda teller sırasıyla bam telinden birbirine dörtlü oranında (a, h^a, yh^e, kb, kt) kurulur. Yaygın olmayan akordlarda ise teller birbiri ile farklı oranlarda kurulur. Merâgî, yaygın olmayan akortları “muntazam” ve “gayr-i muntazam” olmak üzere iki türde sınıflandırmıştır. Muntazam akordlarda, teller sırasıyla birbiri ile aynı oranda akort edilir. Gayr-i muntazam olan akordlarda ise teller farklı oranlarda akort edilir (Şekil 8).

Şekil 8: Merâgî, *Câmi' u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644, 38a.

«بباید دانست که اصطحاب غیر معهود، عبارت از آن است که مطلقاً اوتار را با یکدیگر چنان سازند همه بر نسبت بعد ذی الاربع نباشند بلکه نسبت دیگر باشند. پس اگر اوتار را همه بر یک نسبت سازند آن را منتظم خوانند و الا غیر منتظم.»

“Bilmek gerekir ki: **yaygın olmayan akortlar**, bütün tellerin mutlaklarının zi'l-erba' a oranında değil, başka bir şekilde kurulmasından, bağlanmasından ibarettir. Eğer tellerin hepsi [belli] bir oranda düzenlenirse **Muntazam** [Akord] denir. Böyle olmazsa **Gayr-i Muntazam** denir.”

Merâğî, yaygın olmayan akortların muntazam türü için iki örnek vererek Râst makamında perdelerin yerlerini göstermiştir.

Birinci örnekte bam telinden sırasıyla zîr teline kadar her bir telin mutlakı önceki telin vustâ-yı fûrs nağmesi ile eşit kurulur. Bu durumda, Râst makamının nağmeleri udun perdeleri üzerinde şu şekilde olur:

Bam telinin mutlakı (**a**), sebbâbesi (**d**), mesles telin zâid perdesi (**v**), sebbâbesi (**h^a**), mesnâ telin mücennebi (**ya**), zîrin mutlakı (**yc**), mücennebi (**yh^e**) ve hâdd telin zâid perdesi de (**yh^a**) nağmesidir.

İkinci örnekte, her telin mutlak nağmesi öncesindeki telin zelzel perdesi ile eşit kurulur. Bu durumda da Râst makamının nağmeleri udun perdeleri üzerinde şu şekilde olur:

Bam telinin mutlakı (**a**), sebbâbesi (**d**), zelzeli (**v**), meslesin mücennebi (**h^a**), mesnânın mutlakı (**ya**), mücennebi (**yc**), fûrsü (**yh^e**) ve zir telin mücennebi de (**yh^a**) nağmesidir.⁴⁵

Merâğî, yaygın olmayan akortların gayr-i muntazam türü için de yine Râst makamında uygulamak üzere bir örnek vermiştir. Bu örnekte meslesin mutlakı, bamın bınırsı ile, mesnânın mutlakı meslesin zelzeli ile, zîrin mutlakı, mesnânın fûrsü ile ve hâddin mutlakı da zîrin sebbâbesi ile eşit kurulur. Bu durumda Râst makamının udun perdeleri üzerindeki nağmeleri sırasıyla şu şekilde olur:

Bamın mutlakı (**a**), sebbâbesi (**d**), zelzeli (**v**), meslesin zâyidi (**h^a**), fûrsü (**ya**), mesnânın zâyidi (**yc**), zîrin mücennebi (**yh^e**) ve hâddin mücennebi de (**yh^a**) nağmesidir.

Merâğî, Gayr-i muntazam akortların sayısının çok olduğuna işaret ederek kaleme aldığı eserlerinde bir kısmını anlatmış gerisini kayıp olan eserinde açıkladığını yazmıştır. Merâğî'nin elimize ulaşan eserlerinde zikrettiği akortların sayılarında farklılık bulunmaktadır.

Kendisinin istinsah ettiği *Câmi 'u'l-elhân'ında* ve *Şerh-i Edvâr'ında*⁴⁶ 1001 akordu kaydetmiştir.⁴⁷ *Makâsıdu'l-elhân'*in nüshalarında akortların sayıları farklı yazılmıştır. Takî

45 Merâğî'nin zikrettiği her iki örnekte nağmelerinde hatalar vardır. Merâğî, Râst makamın nağmelerini sırasıyla hata olarak bu şekilde yazmıştır:

Birinci örnekte: a, d, t, ya, yz, kb, kd, L.

İkinci örnekte: a, d, v, yc, yz, Ld, kd.

Biz, makale içinde doğru olan nağmeleri kaydettik. (Merâğî, *Câmi 'u'l-elhân*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644), 38a.

46 *Şerh-i Edvâr* nüshasında akortlar cetvelleri 1001 hanelidir. 1001 handen sonra iki hane daha numara vermeden boş kalmıştır. Yani 1003 hane olacak, ama haneleri saydığımızda toplamda 954 hane yazmıştır. (Merâğî, *Câmi 'u'l-elhân*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3644), 39a-43b ; Merâğî, *Şerh-i Edvâr* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3651) 52b-55a.

47 Takî Bîneş tarafından neşredilen kitapta 617 akort kaydedilmiştir. Merâğî, *Şerh-i Edvâr*; thk. T. Bîneş, 245; Merâğî, *Câmi 'u'l-elhân* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3644), 39a-43b ; Merâğî, *Şerh-i Edvâr* (İstanbul:

Bîneş tarafından neşredilen kitapta 319 akord⁴⁸, Nuruosmaniye nüshasında 1001 akordun kaydedileceği ibaresi yazılmasına rağmen 370 akord⁴⁹, Melik nüshasında 340 ve 420 akord,⁵⁰ Asitan-ı Kuds nüshasında 311 akord,⁵¹ Topkapı nüshasında 371 akord⁵² Paris nüshasında 370 akord⁵³ ve Ankara nüshasında da 420 akord⁵⁴ kaydedilmiştir. Merâgî'nin oğlu Abdülaziz de *Nekâvetü'l-edvâr* adlı eserinde 84 akort kaydetmiştir (Şekil 9).⁵⁵

Şekil 9: Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân*, Meşhed, Asitan-ı Kuds Kütüphanesi, 5390, 62b.

Merâgî, bu yaygın olmayan akortların 1001 kısmını *Câmi'u'l-elhân*'ında yazdıktan sonra gerisini *Câmi'u'l-elhân*'ın beşinci bölümünde *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* adlı eserine ve dokuzuncu bölümünde de *Kenzü'l-elhân*'ında açıkladığını yazmıştır. Merâgî'nin bu açıklamalarından, *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* unu *Kenzü'l-elhân*'ından daha önce telif ettiği anlaşılmaktadır. Daha sonra *Kenzü'l-elhân*'ını anlatırken *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd*'daki bilgileri *Kenzü'l-elhân*'ından alarak tekrar ettiği düşünülebilir.

Söz konusu yaygın olmayan akortların 1001 türü dışındaki diğer türlerin ne olabileceği hakkında *Makâsüdü'l-elhân*'ın Melik nüshasında “İhtimâlât-ı Şudûd” başlığıyla önemli bir kayıt düşürülmüştür (Şekil 10).

Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3651) 52b-55a.

48 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân*, thk. T. Bîneş, 115.

49 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3656), 70a-b.

50 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (Tahran: Melik Kütüphanesi, 832), 57a-b; Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (Tahran: Melik Kütüphanesi, 1649), 109a-110a.

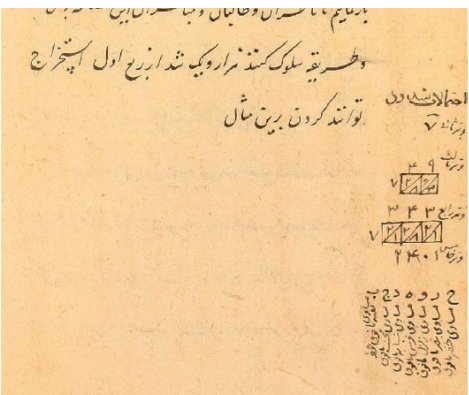
51 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (Meşhed: Asitan-ı Kuds Kütüphanesi, 5390), 62b-63a.

52 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, 1726), 60a-b.

53 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (Paris: Bibliotheque Nationale Manuscripts Kütüphanesi, 1121), 77b-78a.

54 Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân* (Ankara: Milli Kütüphane, A.5238), 68b-69b.

55 Abdülaziz Merâgî, *Nekâvetü'l-edvâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3646), 49b-59a.

İhtimâlât-ı Şudûd İkinci tel: 7 Üçüncü tel: 49 Dördüncü tel: 343 Beşinci tel: 2401 b: üstündeki telin bakiye perdesi ile eşit c: üstündeki telin mücennebi ile eşit d: üstündeki telin Sebbâbesi ile eşit h^e: üstündeki telin fûrsü ile eşit v: üstündeki telin zelzeli ile eşit z: üstündeki telin bınsırı ile eşit h^a: üstündeki telin hınsırı ile eşit	احتمالات شدود وتر ثانی: 7 وتر ثالث: 49 وتر رابع: 343 وتر خامس: 2401 ب: مساوی بقیه مافوق خود ج: مساوی مجنب مافوق د: مساوی سبابه مافوق ه: مساوی فرس مافوق و: مساوی زلزل مافوق ز: مساوی بنصر مافوق ح: مساوی خنصر مافوق	

Şekil 10: Merâgî, *Makâsüdü'l-elhân*, Tahran, Melik Kütüphanesi, 1649, 108b.

Bu kayıttan ve Merâgî'nin *Câmi'ü'l-elhân*'ında yaptığı açıklamalarından hareketle yaygın olmayan akortların tüm türleri hakkında şunlar izah edilebilir:

Beş telli udun her bir telinde mutlaktan hınsır perdesine kadar, toplamda yedi perde bulunmaktadır:

Zâyid, mücenneb, sebbâbe, vustâ-yı fûrs, vustâ-yı zelzel, bınsır ve hınsır.

Bir tel farz edilince, telin mutlakı ile ancak bir nağme akord edilebilir. İki tel olunca ikinci telin mutlakı, üstündeki telin zâyid, mücenneb, sebbâbe, vustâ-yı fûrs, vustâ-yı zelzel, bınsır ve hınsır perdelerinden birisi ile akord edilebilir. Dolayısıyla iki telde toplamda 7 tür akord mümkün olur (1x7). Üç tel olunca da aynı şekilde (1x7x7) hesaplayınca 49 tür, dört tel olunca (1x7x7x7) 343 tür ve beş tel olunca (1x7x7x7x7) da 2401 tür akort oluşabilir.

Sonuç olarak Merâgî, toplam 2401 tür yaygın olmayan akortların 1001 türünü *Câmi'ü'l-elhân*'ında ve (2401-1001=) 1400 türünü de kayıp olan *Risâle der Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd* ve *Kenzü'l-elhân*'ında açıklamıştır.

4. Abdülkâdir-i Merâgî'nin III. Kayıp Kitabı: *Kitâb-ı Lahniyye*

Merâgî, bu eserinden sadece *Makâsîdü'l-elhân*'ında söz eder. Ancak bu bilgi *Makâsîdü'l-elhân*'ın bazı nüshalarında bulunmaktadır.

Merâgî'nin elimize ulaşan ikinci kitabı olan *Makâsîdü'l-elhân*, ilk bakışta *Câmi'u'l-elhân*'ının özeti mahiyetinde görünse de içinde *Câmi'u'l-elhân*'da bulunmayan konuların varlığından dolayı bu eserine özet denmesi doğru değildir. *Makâsîdü'l-elhân*'dan müellif hattıyla yazılmış üç nüsha, müellif hattı üzerinden istisah edilmiş bir nüsha ve 10 nüsha da diğer müstensihler tarafından istinsah edilmiş toplamda 14 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu nüshaların incelenmesinin neticesinde *Makâsîdü'l-elhân*'ın iki versiyonunun olduğu tespit edilmiştir.

Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*'ın birinci versiyonunu *Câmi'u'l-elhân*'ın son istinsahından üç yıl sonra 12 Ramazan 821 (13 Ekim 1418) tarihinde Herat'tayken telif etmiştir.⁵⁶ *Makâsîdü'l-elhân*'ın bu versiyonunda aynı *Câmi'u'l-elhân*'ı istinsah ettiği ilk nüshasında⁵⁷ olduğu gibi herhangi bir sultana veya şahsa ithaf etmemiştir.

Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*'nın ikinci versiyonu yani kendi el yazısı ile 22 Zilkade 821 (21 Aralık 1418) tarihinde yazdığı ikinci nüshayı⁵⁸ Şahrüh Sultan'a ve yine 29 Safer 826'de (Şubat 1423) tarihinde kendi el yazısı ile yazdığı üçüncü nüshayı da⁵⁹ Sultan II. Murad'a ithaf etmiştir.⁶⁰ Söz konusu *Kitâb-ı Lahniyye*'nin ismi, *Makâsîdü'l-elhân*'nın ilk versiyonu üzerinden istinsah edilen nüshalarda bulunmaktadır.

Merâgî'nin *Kitâb-ı Lahniyye*'si hakkında elimizde kesin bilgiler mevcut değildir. Kendisi *Makâsîdü'l-elhân*'ı yazarken o zamana kadar yazdığı eserler arasında bu kitaptan söz eder. Ancak tam da açık bir ibare kullanmamıştır. Merâgî'nin ibaresi şu şekildedir:⁶¹

«...چند کتاب در این علم نبشتم اول کتبی الاحان، ثانی جامع الاحان، ثالث این کتاب مقاصد الاحان و کتاب لحنیه...»

“...Bu ilimde (mûsikî), birkaç kitap yazdım. Birincisi *Kenzü'l-elhân*, ikincisi *Câmi'u'l-elhân*, üçüncüsü *Makâsîdü'l-elhân* ve *Kitâb-ı Lahniyye*...”

Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân*'ın 12 Ramazan 821'de (13 Ekim 1418) telif ettiği ilk versiyonundan kısa bir süre sonra ve Şahrüh Sultan adına 22 Zilkade 821'de (21 Aralık 1418) yazdığı ikinci versiyonundan önce 21 Şevval 821'de (21 Kasım 1418) Şahrüh'un oğlu Mîrzâ Baysungur için *Câmi'u'l-elhân*'ının özeti mahiyetinde bir eser te'lif etmiştir.⁶²

56 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân* (Meşhed: Razavî Kütüphanesi, 5390)

57 Merâgî, *Câmi'u'l-elhân* (Oxford: Bodleian Kütüphanesi, Marsh, 282)

58 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân* (Paris: Bibliotheque Nationale Manuscrits Kütüphanesi, 1121), 3a.

59 Bu nüsha şu an Amerika'da özel bir koleksiyonda bulunmaktadır.

60 Kanaatimizce Merâgî'nin *Makâsîdü'l-elhân*'ını II. Murad'a sunması söz konusu olamaz. Zirâ Merâgî, 821/1418'de hâmisî olan Şahrüh Sultan'a ithaf ettiği *Makâsîdü'l-elhân*'ını tekrardan kısa bir süreliğinde hâmisî hayatta ve kendisi de Herat'tayken Sultan II. Murad'a ithaf edemez. Ayrıca Merâgî bu tarihte hayatının altmışlı yıllarında olduğunu göz önünde bulundurarak hayatının bu yaşlarında Osmanlı toprağına gitmesi ihtimali çok güçtür. Yine II. Murad'a sunulmuş Merâgî'nin destihattıyla elimize ulaşan *Makâsîdü'l-elhân*'ın nüshasında II. Murad'ın ismi silinmiş bir isim üzerinde daha sonra istinsah edildiği tesbit edilmiştir.

61 Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân* (Ankara: Millî Kütüphane, A 5238), 97b; Merâgî, *Makâsîdü'l-elhân* (Tahran, Melik Kütüphanesi, 1649), 151a.

62 Merâgî, [*Muhtasar-ı*] *Câmi'u'l-elhân* (Oxford: Bodleian Kütüphanesi, Ouseley, 264)

Sonuç

Abdülkâdir-i Merâgî kitaplarını yaşadığı dönem itibarıyla geçerli olan ilimler tasnifi yazım geleneğine aykırı olarak sadece mûsikî üzerine yazmıştır. Fakat bu yazdığı kitaplardan bazıları maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır. Kayıp eserler olarak nitelediğimiz bu eserlerinin isimlerini Abdülkâdir-i Merâgî'den öğreniyoruz. Merâgî elimizde bulunan eserlerinde günümüzde kayıp olan eserlerine atıflar yapmaktadır. Özellikle ayrıntılı olarak anlatmak istediği konularda “Kitabın hacmini büyütmemek için bu konunun ayrıntılarını şu eserimizde anlattık” ibaresini kullanmaktadır.

Kitapların kaybolmasının birçok nedeni vardır. Bunların en önemlisi zaman içerisinde kitap ve belgelere yazı yüzeyi olan kâğıdın biyolojik ve kimyasal etkiler nedeni ile birçok tahribata maruz kalmasıdır. Bunun dışında yok olan kitapların birçoğu kütüphanelerde veya özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Yıpranarak yok olanların dışında diğerlerinin bulunma ihtimali her zaman mevcuttur. Makale yazarları olarak tüm İran ve Türkiye kütüphaneleri taranmış fakat Merâgî'nin kayıp eserlerine rastlanmamıştır.

Günümüzde Abdülkâdir-i Merâgî'nin kayıp olarak bilinen en meşhur eseri *Kenzü'l-ehlân*'dır. Makalemizde bu kitaba ek olarak, Merâgî'nin elimizde bulunan eserlerinde kütüphane kayıtlarında rastlanmayan *Risâle der-Istihâb-ı Gayr-i Ma'hûd ve Kitâb-ı Lahniyye* isimli eserlerini zikrettiğini de tespit ettik. Makale boyunca bu kayıp eserlerin muhtemel içerikleri, Merâgî'nin elimizde mevcut eserlerindeki atıflardan hareketle tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece, Merâgî'nin mevcut eserlerinde değinmediği bazı konuları, bugün kayıp olan eserlerinde ele aldığı anlaşılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Çalışma Konsepti/Tasarım- U.S.; Veri Toplama- S.M.T.H.; Veri Analizi/Yorumlama- U.S.; Yazı Taslağı- U.S., S.M.T.H.; İçeriğin Eleştirel İncelemesi- U.S., S.M.T.H.; Son Onay ve Sorumluluk- U.S., S.M.T.H.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Conception/Design of Study- U.S. ; Data Acquisition- S.M.T.H.; Data Analysis/Interpretation- U.S.; Drafting Manuscript- U.S., S.M.T.H.; Critical Revision of Manuscript- U.S., S.M.T.H.; Final Approval and Accountability- U.S., S.M.T.H.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Bardakçı, Murat. *Maragali Abdülkâdir*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1986.

Benâyi, M. K. *Resâle der Mûsikî*. thk. D. Saffvat. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1990.

Ensârî, Muhammed. “Ebu Eyyüb-i Medinî”. *Dâiretü'l-Ma'ârifü Büzürg-i İslâmîc*. 5/196, Tahran: Merkez-i Dâiretü'l-Ma'ârif, 2000.

Fârâbî. *el-Mûsîka'l-kebîr*. thk. G. A. Haşebe ve M. A. el-Hafnî. Mısır: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî. 1967.

Farmer, Henry George. *Târîhu'l-mûsîka'l-'Arabîyye*. çev. Y. Nassâr el-Ehvânî. Kahire: Mektebetü Mısır, 1956.

- Hüseyini, Seyyid Muhammed Tagi. *Kitâb-i Fârsî Fî Fenni'l-elhân ve 15.yy Mûsikî Nazariyâtındaki Yeri ve Önemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Hüseyini, Seyyid Muhammed Tagi. *Fihrist-i Destnîvîshâ-yı Fârsî-yi Kitâphâne-i Nuruosmaniye*. Tahran: Bünyâd-ı Şükûhî, 2016.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist fî ahbârî'l-'ulemâ'î'l-musannifîn mine'l-kudemâ' ve'l-muhdesîn ve esmâ'î kütübihim*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec. *el-Egânî*, haz. İ. Abbas, Beyrut: Dâru Sâdir, 2008.
- Macid, Fahri. *Tarih el-felsefetü'l-islamiyye*. Beyrut: Dârü'n-Neşr, 1974.
- Merâgî, Abdülaziz. *Nekâvetü'l-edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3646.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân*. thk. T. Bîneş. Tahran: Pejuhişgâh-ı Ulum-i İnsânî, 1987.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân*. haz. B. Hazrai. Tahran: Ferhengistan-ı Hüner, 2009.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3644.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân*. Oxford: Bodleian Kütüphanesi, Marsh 282.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân Özeti*. Oxford: Bodleian Kütüphanesi, Ouseley 264.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Câmi'u'l-elhân*. Tahran: Melik Kütüphanesi, 6317.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3656.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. İstanbul: Topkapı Sarayı Kütüphanesi, 1726.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. Meşhed: Asitan-ı Kuds Kütüphanesi, 5390.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. Paris: Bibliotheque Nationale Manuscripts Kütüphanesi, 1121.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. Tahran: Melik Kütüphanesi, 832.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. Tahran: Melik Kütüphanesi, 1649.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. Ankara: Milli Kütüphane, A5238.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Mekâsidü'l-elhân*. thk. T. Bîneş. Tahran: Bongâh-ı Tercüme, 1977.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Şerh-i Edvâr*. thk. T. Bîneş. Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, 1992.
- Merâgî, Abdülkâdir. *Şerh-i Edvâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3651.
- Mübârekşâh-ı Buhârî. *Şerhü'l-Edvâr*. thk. A. Envar. Tahran: Ferhengistan-ı Hüner, 2013.
- Müneccimbaşı, Ahmet Dede. *Sahâifü'l-Ahbar (Müneccimbaşı Tarihi)*. İstanbul: y.y., 1285.
- Özcan, Nuri. "Türk Müsikisinin Âbide Şahsiyetlerinden Abdülkâdir-i Merâgî". *Türkler* 8/900-904, Ankara: y.y., 2002.
- Özergin, Kemal. "Hace Abdülkâdir Maragi'nin Manzum Bir Arzıhali". *Kemal Çığ'a Armağan*. (İstanbul: 1984), 131-156.
- Rızâyî, Behram. "Târihçe-i Kâgez". *Keyhân-ı Ferhengî*. Tahran: 2007, (249), 54-59.
- Risâle fî fenni'l-elhân*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3661, 20b-43b
- Rosenthal, Franz. *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarâhsî*. New Haven: American Oriental Society, 1943.
- Sawa, George D. *Kamus kitabu'l-egânî*. Leiden: Brill, 2015.
- Şirvânî, Fethullah. *el-Mecelle fî'l-mûsikî*. Tahran: Milli Kütüphane, A1671, 114.
- Şevkî, Dayf. *Şi'r ve'l-gunâ fî Medîne ve Mekke li-Asri'l-Benî Umeyye*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif. 1979.

Terbiyet, Muhammed Ali. *Dânişmendân-ı Âzerbaycan*. Tahran: y.y., 1314.

Urmevî, Safiyüddin. *Kitâbü'l-Edvâr fi'l-mûsika*. thk. G. A. Haşebe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye'l-Âmme li'l-Kitâb, 1986.

Urmevî, Safiyüddin. *el-Edvâr ve tercüme-i Farsî*. thk. A. Rüstemi. Tahran: Mirâs-ı Mektûb, 2002.

Urmevî, Safiyüddin. *eş-Şerefiyye*. haz. Hazrai, B. Tehran: Ferhengistan-ı Hüner, 2006.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-udebâ*. haz. İ. Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

Yekta, Rauf. *Esâtîz-i Elhân*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2002.

Zekeriya, Yusuf. *Müellefâtü'l-Kindî el-Mûsikîyye*. Bağdat: Matbaatü Şefîk, 1962.